

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)

2000

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

Dar Starzeńskiui būnant Peterburge į sostinę atvyko ir Vilniaus katalikų vyskupas Krasiński, kuris taip pat išdėstė tam tikrus reikalavimus⁶². Po šio pokalbio Valujevo dienoraštyje atsirado toks įrašas: „Jis [Krasiński], Łappa ir Starzeński kalba ta pačia tema. Matyt, jie mano, kad susiklostė jiems palankios aplinkybės, nes pareiškia apie griefš du pays [krašto pretenzijas. – D.S.] <...> taip, kaip anksčiau niekada nedrįsdavo daryti“⁶³. Spalio mėnesį vidaus reikalų ministrą aplankė ir Vilniaus gubernijos bajorvedis A. Domeika, kuris „atvirai pareiškė Lietuvos siekimą grįžti į status quo ante 1831“⁶⁴. Toks reikalavimas, manytume, implikavo ir siekį atkurti Vilniaus universitetą.

Tuo pat metu panašų, t. y. tarpininko tarp Lietuvos bajorijos ir vidaus reikalų ministro, vaidmenį bandė suvaidinti Tadas Tiškevičius⁶⁵, kuris, kiek yra žinoma, nebuvo vienas iš Lietuvos „baltųjų“ lyderių.

Politinės autonomijos ar atskirų jos atributų suteikimas Lietuvai, nekalbant jau apie prisijungimą prie Lenkijos Karalystės, 1861 m. antroje pusėje, kaip matyti iš kelių aptartų Lietuvos „baltųjų“ žygių Peterburge, nebuvo krašto socialinio elito ir centrinės valdžios, o tiksliau, kai kurių reformatoriškai nusiteikusių ministrų „derybų“ objektas. Tačiau vien tokių „konsultacijų“ atsiradimas liudijo, kad aukštuosiuose politiniuose sluoksniuose pripažįstama būtinybė ieškoti kompromiso su konservatyviaja Lietuvos bajorijos dalimi.

Vilniaus švietimo apygardos vadovybės nuostatos

Švietimo institucijų reikšmę gerai suvokė ir vietinė valdžia Vilniuje. Todėl tiek anksčiau, tiek 1861 m. antroje pusėje tuometinėmis sąlygomis VŠA vadovybė griežtai pasisakė prieš aukštosios mokyklos įkūrimą Vilniuje⁶⁶, nors, kita vertus, tokios institucijos būtinybė ir nebuvo neigiama: „Aukštosios mokyklos nebuvimas apygardoje jaučiamas gana stipriai. Todėl manau, kad reikia svarstyti universiteto steigimo Vilniuje problemą. Iš tikrųjų universitetas

⁶² *Дневник П. А. Валуева...*, c. 116.

⁶³ *Ibid.*, c. 116.

⁶⁴ *Ibid.*, c. 119.

⁶⁵ *Ibid.*, c. 108, 321; T. Tyszkiewicz, *Écrits sur la Pologne contemporaine (1862–1864)*, Bruxelles, 1864, p. 105–112; Ю. И. Штакельберг, Фонд П. А. Валуева, *op. cit.*, c. 344–345; [?], Владимир Николаевич Назимов, *op. cit.*, кн. 2, c. 393.

⁶⁶ VŠA globėjo 1861 m. rugsėjo 2 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *RVIA*, f. 735, ap. 6, b. 200, l. 23; šio dokumento kopija taip pat yra: *LVIA*, f. 567, ap. 1, b. 111, l. 45–57.

Vilniuje būtinas, bet jo atidarymas esamomis sąlygomis, mano nuomone, būtų nesavalaikis“. O steigti tokią instituciją bus galima, kai „neramumai krašte nurims, bus panaikinta karinė padėtis ir bus atkurta bendra ramybė. Tada universiteto steigimas taps pačiu aktualiausiu apygardos poreikiu“. Aišku, kad tada ir aukštosios mokyklos sociokultūrinis pobūdis bus kitoks: „Rusiška profesorių sudėtis, dėstymas rusų kalba ir visų valstybinių stipendijų, skiriamų tikriesiems rusams kituose universitetuose, perkėlimas į Vilniaus universitetą <...>“⁶⁷. Kol situacija normalizuosis, švietimo apygardos vadovai inicijavo kitokias priemones. Jie siūlė į mokytojų vietas Lietuvoje skirti „grynai rusų kilmės ir stačiatikių tikybos“ universitetų stipendininkus, tuo tarpu „Vilniaus švietimo apygardos stipendininkus, baigusius universitetus, paskirti į tarnybą rusiškose gubernijose“⁶⁸.

Tikėtis didesnio krašto socialinės-kultūrinės ir politinės situacijos krašte pasikeitimo vien šiomis priemonėmis vargu ar buvo galima. Formavosi nauji „tautinės“ politikos principai: „Čia [Šiaurės Vakarų krašte] reikia atgaivinti senąją, vietinę rusų tautybę, kurią per amžius buvo pavergęs svetimas lenkiškas elementas; reikia suteikti šiai tautybei tą reikšmę, kuri jai priklauso pagal istorinės praeities teisę <...>“⁶⁹. VŠA globėjas siūlė etninių lietuvių gyvenamose vietovėse pradinėse mokyklose vaikus mokyti jų gimtąja, t. y. lietuvių kalba, o lenkų kalbą iš jų eliminuoti⁷⁰.

⁶⁷ 1861 m. VŠA ataskaita, *LVIA*, f. 567, ap. 1, b. 111, l. 19.

⁶⁸ VŠA globėjo pavaduotojo 1861 m. rugsėjo 2 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *RVIA*, f. 735, ap. 6, b. 200, l. 23.

⁶⁹ 1861 m. VŠA ataskaita, *LVIA*, f. 567, ap. 1, b. 111, l. 55.

⁷⁰ *Ibid.*, l. 5.